

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

จากหลักฐานภาพเขียนก่อนประวัติศาสตร์มนุษย์โบราณ ปรากฏภาพควายตามถ้ำหลายแห่ง แสดงให้เห็นว่าควายเป็นสัตว์ที่สำคัญต่อชีวิตและผูกพันกับมนุษย์มาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ เดิมเป็นสัตว์ป่าสัญชาติญาณ ไม่ดุร้ายเกินไป ต่อมามนุษย์นำมาเลี้ยงฝึกจนแข็งแรงและฝึกสอนจนสามารถใช้งานได้ดี อดีตคนไทยใช้แรงงานควายเพื่อการเกษตรตั้งแต่ยุคสร้างอาณาจักร การคมนาคมการขนส่ง เป็นพาหนะในการทำสงครามป้องกันประเทศชาติ ผูกพันเป็นเพื่อนร่วมชีวิตที่ใกล้ชิดกันมาก กลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงอยู่ร่วมกันตลอดจนให้มูลค่าแฝงอื่น ๆ เช่น หนัง เขา กระดูก ไม้คอกบำรุงดินและธาตุอาหารสำหรับพืช และเป็นอาหารของสัตว์ในธรรมชาติหลายชนิด มูลสดสามารถผลิตพลังงานแก๊สชีวภาพใช้หุงต้มในครัวเรือน (กิตติ กุบแก้ว, 2553 : 7) นอกจากนี้ เป็นมรดกสำหรับลูกหลานหรือญาติในการสร้างครอบครัวใหม่ กล่าวได้ว่า ควายคือมูลมั่งมรดกและเป็นสมบัติชาติไทย เป็นทรัพย์สินที่มีชีวิตเสมือนธนาคารออมสินของชาวบ้าน ซึ่งการดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์ต่างให้และรับประโยชน์ซึ่งกันและกันบนฐานทรัพยากรต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสรรพสิ่ง (บุญมี โสภัก, 2547) โดยคุณภาพเนื้อควายทำให้คุณภาพประกอบด้วยสารอาหาร โปรตีนสูงถึง 20% (Chantalakhana, 1980)

จากนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศมุ่งเน้นการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจควบคู่กับพัฒนาสังคม ระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5-7 โดยการกระจายรายได้สู่ภูมิภาคชนบทอย่างกว้างขวาง เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในทุกด้าน ซึ่งเป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านจากการดำเนินตามวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิมของชนบทและสังคมไทยทั่วไปสู่เชิงเศรษฐกิจมากขึ้น ส่งผลต่อวิธีการทำเกษตรกรรม พื้นที่การเกษตรลดลงเพื่อการอุตสาหกรรม ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อันเป็นฐานทรัพยากรถูกใช้ประโยชน์และถูกทำลาย ควบคู่กับพบปัญหาจากฐานะผู้ใช้แรงงานถูกขายแบบยกฝูงและลดจำนวนลงต่อเนื่อง (กรมปศุสัตว์, 2555 : 82) ปัจจุบันแนวคิดการอนุรักษ์ควายไทย เป็นปรากฏการณ์สังคมไทยอย่างแพร่หลาย

มากขึ้น ดังเห็นได้จาก สถาบันพระมหากษัตริย์ ทรงตระหนักจากควาวยไทยถูกทอดทิ้ง โดยปลูกสำนึกให้คนไทยตระหนักในคุณค่า เนื่องจากควาวยยังคงคุณค่าเป็นสัญลักษณ์ของการทำนาและผูกพันกับสังคมชนบทไทย โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยมายาวนานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน สามารถพัฒนาการใช้ประโยชน์ได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงควรช่วยรักษาไว้เป็นมรดกมรดกให้ลูกหลาน (กิตติ กุบแก้ว, 2553) กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเป็นองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่การส่งเสริมการเลี้ยงโดยตรง ได้ดำเนินการส่งเสริมและสร้างสำนึกคุณค่าควาวยไทยผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการธนาคารโค กระบือเพื่อเกษตรกรตามพระราชดำริ โครงการพลิกฟื้นธนาคารควาวยไถนา โครงการยุวชนคนรักควาวย เป็นต้น เป็นต้น นอกจากนี้ภาคเอกชนได้เล็งเห็นความสำคัญการอนุรักษ์ควาวยไทยหลายรูปแบบ เช่น โรงเรียนกาสกรลิวีทย์ จังหวัดสระแก้ว (โรงเรียนกาสกรลิวีทย์, 2554) เพื่อสร้างสำนึกคุณค่าพันธุกรรมควาวยไทย พัฒนาการใช้ประโยชน์และส่งต่อความรู้สู่ผู้สังคและอนุชนรุ่นหลัง หมู่บ้านอนุรักษ์ควาวยไทย จังหวัดสุพรรณบุรี (หมู่บ้านอนุรักษ์ควาวยไทย, 2553) เป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ควาวยไทยเชิงท่องเที่ยว และศูนย์อนุรักษ์และพัฒนาควาวยไทย จังหวัดชลบุรี (ศูนย์อนุรักษ์และพัฒนาควาวยไทย, 2552) เพื่อจัดการเลี้ยงควาวยควบคู่กับการเลี้ยงไก่ ช่วยเสริมสร้างระบบนิเวศวิทยาและสภาพธรรมชาติที่ฟื้นตัวได้ดีขึ้น

จากการเปลี่ยนผ่านการดำเนินวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิมของสังคมไทยสู่การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าของประเทศในทุกด้านนั้น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควาวยอย่างต่อเนื่อง บทบาทของควาวยกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ตลอดจนจำนวนภายในประเทศลดลง นิกร สางห้วยไพร (2552 : 7-8) แนวคิดการอนุรักษ์ควาวยไทยเป็นการคงความหลากหลายทางพันธุศาสตร์สัตว์ มิให้เกิดความเสียหายแก่อนุชนรุ่นหลัง ตลอดจนความเลือนหายของวัฒนธรรมเกี่ยวโยงกับควาวยที่ดั้งเดิม โดยสถาบันพระมหากษัตริย์ได้กระตุ้นให้สังคมไทยเล็งเห็นคุณค่า เกิดโครงการส่งเสริมการเลี้ยงเชิงเศรษฐกิจสำหรับเกษตรกรรายย่อย ตลอดจนการส่งเสริมการเลี้ยงเชิงอนุรักษ์หลายรูปทั้งจากองค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้องและองค์กรภาคเอกชนแบบอย่างกว้างขวาง จากมุมมองเชิงระบบ ควาวยดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์ลักษณะพึ่งพาเกื้อกูลกันของปัจจัยต่อการดำรงชีวิตชุมชนเช่นเดียวกัน หากเกิดการเปลี่ยนแปลงก็ย่อมส่งผลกระทบต่อกันอย่างสัมพันธ์ ดังนั้น จึงนำไปสู่ประเด็นการแสวงหาแนวทางอนุรักษ์ควาวยไทยเชิงกลยุทธ์เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลและสำนึกคุณค่า บนฐานของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาสากลภายใต้บริบทชุมชนอย่างเหมาะสม

คำถามการวิจัย

1. คำถามการวิจัยหลัก

กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยเป็นอย่างไร

2. คำถามการวิจัยรอง

การเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของควายในพื้นที่เป้าหมายอย่างไร

3. การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมายประกอบด้วยกลยุทธ์ใด

4. การขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมายส่งผลให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่เป้าหมาย

2. เพื่อค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

3. เพื่อขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งเนื้อหาการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1.1 ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่เป้าหมาย แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1.1.1 บริบทชุมชน การศึกษาส่วนนี้เลือกพื้นที่เป้าหมาย คือ ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนั้น เนื้อหาส่วนนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาบริบทชุมชน ประกอบด้วย ที่ตั้งและขอบเขตชุมชน ลักษณะภูมิประเทศ การประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพทางเศรษฐกิจ การคมนาคมและวัฒนธรรมประเพณี

1.1.2 การเปลี่ยนแปลง เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านต่างที่เกี่ยวข้องต่อการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่

การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควาย และการเปลี่ยนแปลงจากอื่น ๆ

1.2 การค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นกระบวนการค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ใช้วิธีการเสวนากลุ่มเป้าหมายและชุมชน โดยผู้วิจัยกำหนดหัวข้อการเสวนาจากประเด็นระบบคุณค่าความสัมพันธ์ของควายกับชุมชน และกำหนดกรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย

1.3 การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นกระบวนการขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย โดยใช้กรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย ประกอบด้วย

1.3.1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก โดยดำเนินกิจกรรมในอันที่จะเสริมสร้างให้ก่อเกิดสำนึกในคุณค่าต่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

1.3.2 กลยุทธ์การพัฒนา เป้าหมายพัฒนาระบบนิเวศน์วิถีควายเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ประกอบด้วย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำ และข้าว

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่เป้าหมาย ได้แก่ ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัด

ร้อยเอ็ด

3. ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ เครือข่ายกิจกรรมอาสาสมัคร จำนวน 10 ราย เลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และผู้เลี้ยงควายชุมชนหนองเทิง จำนวน 72 ราย

4. ขอบเขตด้านเวลา

ระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ. 2555 ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2556

ข้อตกลงเบื้องต้นการวิจัย

1. ด้วยข้อจำกัดของกรอบเวลาในการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายในระดับชุมชน เพื่อให้การวิจัยจำกัดขอบเขตในวงแคบ แต่สามารถเป็นตัวแทนชุมชนอื่นภายใต้บริบทคล้ายคลึงกัน ประกอบด้วยที่ราบลุ่มทุ่งนา พื้นที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะ แหล่งน้ำธรรมชาติ และที่ดอนป่าชุมชน ตลอดจนเป็นชุมชนที่สะท้อนข้อมูลการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ได้เด่นชัด อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการอนุรักษ์ควายไทยในความหมายแบบกว้าง ต้องอาศัยระยะเวลาในการ

ขับเคลื่อนและบ่มเพาะสำนึกของคนก็ตาม แต่หากทิศทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ที่เห็นเป็นรูปธรรมในระยะแรก ก็น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อการต่อยอดการวิจัยในระยะต่อไป

2. การวิจัยนี้มีได้มุ่งเน้นการจัดการพันธุกรรมควายไทยเพื่อให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการใช้ประโยชน์แรงงาน แต่ได้มุ่งเน้นเพื่อแสวงหาวิธีการและจัดการปัจจัยต่อดำรงอยู่ร่วมกัน เพื่อให้สามารถเอื้อและรับประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมิได้มุ่งเน้นบทบาทด้านการใช้แรงงานจากควาย

3. การวิจัยนี้มุ่งเน้นกลุ่มเป้าหมายที่เกิดจากแรงบันดาลใจเดียวกัน ตลอดจนเป็นกลุ่มผู้มีความรู้เรื่องควายและองค์ความรู้ระดับบุคคลเฉพาะ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงคัดเลือกเป็นกลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีเลือกแบบเจาะจง จำนวน 10 ราย แม้ว่าจะเป็นกลุ่มบุคคลจำนวนน้อยสำหรับการวิจัยในเชิงปริมาณก็ตาม แต่สามารถเป็นตัวแทนผู้เลี้ยงควายในการให้ข้อมูลเชิงลึกได้ใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีความรู้เรื่องควายและส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งองค์ความรู้เดิม ตลอดจนองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

4. การวิจัยนี้มุ่งเน้นเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงปัจจัยอันเกิดจากสภาพทางกายภาพของพื้นที่การดำรงอยู่เป็นสำคัญ ซึ่งมีได้คำนึงถึงปัจจัยที่เกิดจากความรู้สึกร่วมของชุมชน ตลอดจนปัจจัยที่ส่งผลด้านอื่น ๆ เท่าที่ควร ดังนั้น ผู้วิจัยได้เสนอแนะไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการวิจัยต่อยอดในอนาคตต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

กลยุทธ์ (Strategy) หมายถึง วิธีดำเนินการในอันที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายเฉพาะ

การอนุรักษ์ (Preservation) หมายถึง การดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้การจัดการระบบนิเวศน์วิถีควายอย่างเกื้อกูล

ควายไทย (Thai-Water Buffalo) หมายถึง สายพันธุ์กรรมประเภทสัตว์เคี้ยวเอื้องขนาดใหญ่ Bubalus bubalis วงศ์ Bovidae ดำรงอยู่ร่วมกับสังคมไทยชนบทมาตั้งแต่อดีตอย่างผูกพัน กลายเป็นวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นและวิถีการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณค่า

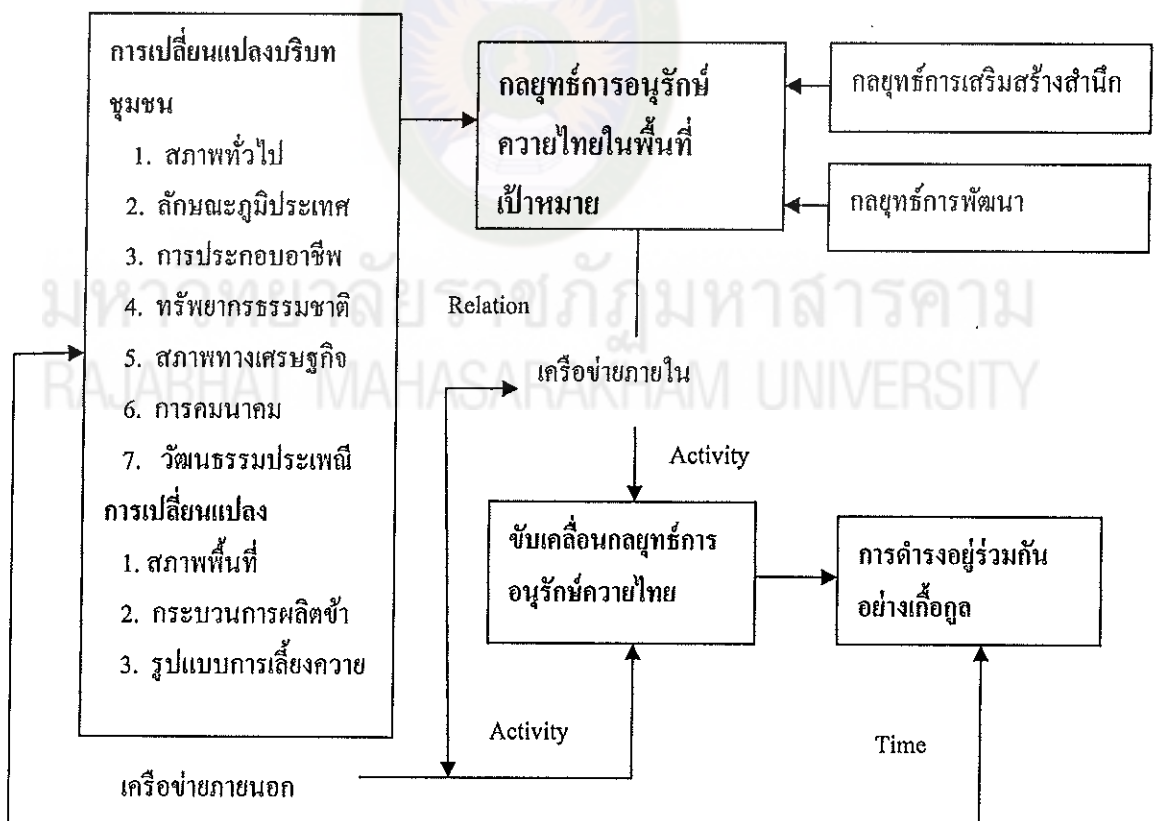
กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย (Thai-Water Buffalo Preservation) หมายถึง กระบวนการเสริมสร้างสำนึกคุณค่าพันธุกรรมควายไทย ในอันส่งผลให้เกิดการพัฒนาปัจจัยต่อดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล โดยพลังเครือข่ายทางสังคมภายในและภายนอก สนับสนุนการขับเคลื่อนกลยุทธ์และเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง

ระบบนิเวศน์วิถีควาย หมายถึง ความสัมพันธ์ของการดำรงอยู่ร่วมกันในพื้นที่เฉพาะระหว่างควาย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว ลักษณะต่างให้และรับประโยชน์ซึ่งกันและกันหรือเกื้อกูลกัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย
3. ก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ส่งผลให้เกิดการดำรงอยู่ของพันธุกรรมควายไทยในอนาคต

กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย